

УДК 159.923:159.94]-053.9

МОДЕЛЬ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ РЕГУЛЯЦІЇ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ**Новікова Ж.М.**

Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглянуто різні підходи до вивчення особливостей емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку. Обґрунтовано зміст та принципи особистісно-суб'єктного підходу, який задає загальну логіку до розглядання особливостей особистості людей похилого віку. Встановлено, що особистість людей похилого віку є складним системним утворенням, яке включає природного, соціального та духовного суб'єкта. Визначено місце емоційно-вольової регуляції у загальній структурі особистості та створено модель емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку.

Ключові слова: люди похилого віку, старість, старіння, особистість, емоційно-вольова регуляція, суб'єкт, механізми психологічного захисту, копінг-стратегії.

Постановка проблеми. Емоційно-вольова регуляція є важливим потенціалом за допомогою якого особа похилого віку не тільки пасивно пристосовується до внутрішніх та зовнішніх змін, а також залишається активним учасником свого життя, долає перешкоди та труднощі. Проблемним стає питання про визначення місця емоційно-вольової регуляції як одного з важливих компонентів у структурі особистості та встановлення зв'язку з іншими психічними явищами.

Включаючи вольові та емоційні процеси, емоційно-вольова регуляція створює стійку систему, яка у свою чергу стає складовою у структурі особистості. Тому важливо при розробці моделі емоційно-вольової регуляції звернути увагу на основні детермінанти розвитку особистості людей похилого віку та визначити місце емоційно-вольової регуляції у загальній структурі особистості людей похилого віку.

Виділення невирішених раніше частини загальної проблеми. Таким чином, розробка моделі емоційно-вольової регуляції у людей похилого віку дозволить сформулювати цілісне бачення кожного з компонентів на різних рівнях структури особистості та визначити важливі взаємозв'язки.

Мета статті. Головна мета роботи – розглянути та обґрунтувати основні структурні компоненти, які закладені у модель емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку, яка була розроблена на основі особистісно-суб'єктного підходу.

Завдання дослідження:

- проаналізувати зміст наукових підходів щодо психологічних особливостей людей похилого віку, розробленості проблеми емоційно-вольової регуляції у похилому та старезному віці;
- обґрунтувати особистісно-суб'єктний підхід;
- описати модель емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку, визначити її основні компоненти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною основою дослідження став особистісно-суб'єктний підхід, який спирається на ідеї К. Платонова, методологічні принципи культурно-історичної теорії вищих психічних функцій Л. Виготського, діяльнісний підхід С. Рубінштейна, концепцію особистості К. Абульханової-Славської, суб'єктно-діяльнісний підхід А. Брушлинського, що апелюють до особистості як до ініціатора та активного учасника свого життя, який регулює діяльність та інші форми своєї активності.

З позиції цього підходу суб'єкт аналізується як часткове проявлення особистості, тому творення цілісного уявлення про особистість сприяє плідному розв'язанню проблеми суб'єкта. Суб'єктність та суб'єктна активність – це найвищий прояв особистості, особистісно-суб'єктний підхід дозволяє усвідомити феномен емоційно-вольової регуляції, установити види внутрішньої та зовнішньої активності особистості як суб'єктної.

Визначення поняття «суб'єкт» є важливим тому, як вказує В. Моросанова [5; 6; 7], що рівень розвитку свідомої саморегуляції безпосередньо пов'язаний зі сформованістю суб'єктних та особистісних якостей, з іншого боку, головним критерієм суб'єктності людини є розвиток свідомої саморегуляції довільної активності.

Важливо, що особистість має багатокомпонентну структуру, яка включає природну особистість, соціального та духовного суб'єкта [8]. У процесі онтогенезу кожен зі структурних компонентів проходить нерівномірний розвиток, для нас важливий науковий інтерес представляє заключна стадія онтогенезу, яка приходить на період людей похилого та старезного віку, рівень сформованості та прояву психічної активності у цей віковий період.

Виходячи з вище наданого, можна сказати, що розвиток особистості, який базується на ідеї суб'єктності, передбачає, що головними характеристиками психічного розвитку стають якісна трансформація системи психічної регуляції, активності, перевтілення людини з пасивного об'єкту в активну особистість, свідомий суб'єкт власних дій.

Згідно з цим та враховуючи положення психологічної концепції розвитку людини у період пізньої зрілості (М. Александрова, В. Альперович, Л. Анциферова, О. Краснова, О. Лідерс, Н. Шахматова), теорію життєвого циклу Е. Еріксона, екзистенціальний підхід В. Слободкінова та Г. Цукерман, ми розглядаємо людину похилого віку як особистість, як суб'єкта діяльності та спілкування з урахуванням змін, які притаманні цьому віковому періоду. Насамперед, це біологічне старіння організму, яке є закономірним процесом (Б. Анан'єв, В. Козлов, О. Косякова, О. Краснова, В. Фролькіс, С. Пако, К. Ховланд), в ході якого ослаблення гомеостатичних процесів викликає появу механізмів пристосування до нових умов життя.

Одним з головних методологічних принципів, покладених в основу дослідження, обрано принцип детермінізму, згідно з яким регуляцій-

на функція психіки розглядається через призму внутрішньої обумовленості зовнішнього впливу. Підхід, який був запроваджений С. Рубінштейном «зовнішне через внутрішнє», передбачає те, що психічні явища, які обумовлені об'єктивними умовами у свою чергу обумовлюють, тобто регулюють поведінку, діяльність і, взагалі, ті зміни, які приносить людина в навколишнє середовище.

У ході пояснення причин людської поведінки, центральним моментом стає те, що індивід у науковому полі перестає бути пасивним об'єктом зовнішніх впливів, на перший план виходять питання автономності, волі, вольової регуляції, самодетермінації, саморегуляції, маючи рефлексивну свідомість, людина сама спроможна у певній мірі визначити можливості регулювання власної активності, тобто переходити від детермінації до самодетермінації [3; 11].

Тому дослідження вікових аспектів емоційно-вольової регуляції людей похилого віку проводилось з урахуванням системи поглядів психології саморегуляції, теорії свідомої саморегуляції О. Конопкіна [4]. Розвиваючи теорію саморегуляції, В. Моросанова пропонує наступне визначення предмету психології саморегуляції: «саморегуляція – це метапроцеси, які забезпечують самоорганізацію психічної активності людини як суб'єкта діяльності, поведінки, життєдіяльності, а також цілісність його індивідуальності» [5, с. 132]. Таке розуміння процесу саморегуляції стає одним з головних конструктів для подальшого аналізу особливостей емоційно-вольової регуляції у людей похилого віку. Емоційно-вольова регуляція, яка входить у складну систему саморегуляції та регуляційної функції психіки, стає одним з головних її елементів, який впливає на інші психічні процеси, стани особистості, поведінку, діяльність, спілкування, взаємовідносини тощо.

Ми розглядаємо емоційно-вольову регуляцію на різних рівнях детермінації активності, на *особистісному рівні* детермінантою розвитку є бажання адаптуватися до навколишнього середовища, система емоційно-вольової регуляції на особистісному рівні спрямована на захист «Я» від негативних переживань – тривоги, страху, гніву, які негативно впливають на функціонування та якість життя людини похилого віку (Ф. Бассін, Ф. Березін, Б. Зейгарник, Б. Карвасарський, А. Налчаджан, О. Соколова).

Так звана *мультиплікативна детермінація*, на яку вказує В. Агєєв [1; 2], визначає детермінантами психічної активності біологічні потреби, що спрямовані на забезпечення індивідуального та видового існування. До головної біологічної потреби П. Симонов [9; 10] відносить потребу в економії сил, що спонукає людину використовувати короткі, легкі та прості способи досягнення цілей.

При такому підході емоційно-вольова регуляція перестає бути тільки частиною свідомого. О. Конопкін та В. Моросанова акцентують увагу на тому, що процеси свідомої регуляції реалізуються тільки на вищому, специфічному рівні регулювання активності, але це не позначає постійної, безперервної та повної присутності в свідомості регулятивних процесів.

Одним зі стилів емоційно-вольової регуляції виступають механізми психологічного захисту (З. Фрейд, А. Фрейд).

Дослідження механізмів психологічного захисту людей похилого віку спираються на концепцію базальної тривоги (К. Хорні), на органо психотерапію (В. Райх), адаптаційну теорію (Ф. Березін), теорію стресу Г. Сельє, психоеволюційну теорію Р. Плутчика. Відомими є підходи у вивченні механізмів психологічного захисту Ф. Бассіна, Ф. Василюка, Б. Зейгарник, А. Налчаджан, О. Соколової, В. Талишкова, Є. Романової.

На *суб'єктному рівні* емоційно-вольова регуляція обумовлена соціальною детермінацією. *Соціальна детермінація* визначає людину як суб'єкта діяльності та базується на принципі соціальної обумовленості психіки (Л. Виготський, О. Леонтьєв). Спираючись на визначення внутрішнього характеру соціальної детермінації (К. Абульханова-Славська, А. Брушлінський, С. Рубінштейн), яка є внутрішньою сутністю людини та виражає її соціальну природу, соціальні потреби включають внутрішнє бажання причетності до суспільства.

Соціальна детермінація на суб'єктному рівні формує елемент соціальної поведінки, стилем якої є стратегія подолання або копінг-стратегія. Копінг-стратегія як вид психічної регуляції, як активна стратегія поведінки спрямована на подолання труднощів, на зміни у проблемній ситуації та на задоволення потреб (Л. Анциферова, Ф. Березін, Т. Крюкова, Р. Лазурус, О. Лібін). Механізми подолання у людей похилого віку розглядають у працях Р. Пехунен, А. Крейг, О. Лібіна.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на аналіз теоретичного матеріалу та враховуючи концептуальні положення особистісно-суб'єктного підходу нами розроблена модель емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку, що зображена на рис. 1.

В основі моделі лежить ідея про те, що будь-який психічний процес відбувається у конкретній особистості, яка представлена фізичним, соціальним та духовним рівнем, які невід'ємно пов'язані між собою та проходять упродовж життя нерівномірні етапи розвитку. Не зважаючи на те, що у людей похилого віку багато індивідуальних відмінностей, необхідно відзначити, що спільною властивістю для них є однакова значущість як фізичного (піклування про своє здоров'я), соціального (вихід на пенсію, пошук нових інтересів, спілкування), духовного (проблема життя та смерті, духовний розвиток, питання буття та релігії) рівня.

При розгляданні та вирішенні життєвих проблем емоційно-вольова регуляція стає внутрішнім потенціалом, який допомагає людині похилого віку існувати у власній реальності.

Оскільки емоційно-вольова регуляція є дуже складною системою, яка включає багато елементів, нашим завданням, по-перше, було встановити ті з них, які є неусвідомленими, але разом з тим здійснюють вагомий вплив на психічний та фізичний стан людей похилого віку.

Як було сказано раніше такими елементами емоційно-вольової регуляції визначено механізми психологічного захисту, які у свою чергу впливають на формування та використання копінг-стратегій, елементів емоційно-вольової регуляції, які знаходяться на свідомому рівні. Постійне використання упродовж життя однакових форм емоційно-вольової регуляції формує стійки установки, способи реагування або установки життєстійкості.

Нами встановлено, що насамперед, люди похилого віку активно використовуються такі механізми психологічного захисту, як реактивне утворення, заперечення, витіснення та компенсація, що стає певним чинником у активному прояві таких копінг-стратегій, як дистанціювання, соціальна підтримка, прийняття відповідальності. До схеми включена установка життєстійкості та її залежність від ефективності копінг-стратегій, основним елементом життєстійкості людей похилого віку стає контроль.

Окремо відзначено важливість загального емоційного тону та його вплив на формування та протікання емоційно-вольової регуляції у людей похилого віку.

Висновки і пропозиції. Модель емоційно-вольової регуляції має складну структуру елементи якої встановлюють різноманітні взаємозв'язки. Біологічне, соціальне та духовне у структурі особистості не протиставлено одне одному, а вбудоване в єдине ціле та має однакову значущість.

Розроблена модель емоційно-вольової регуляції людей похилого віку представляє цілісну систему, елементи якої на несвідомому, підсвідомому та свідомому рівні є внутрішньопсихічним потенціалом особистості, який допомагає активній взаємодії з зовнішнім середовищем, стабілізації протікання внутрішніх психічних процесів, подоланню вікових труднощів, або, навпаки, призводити до розбалансування всіх функцій та систем.

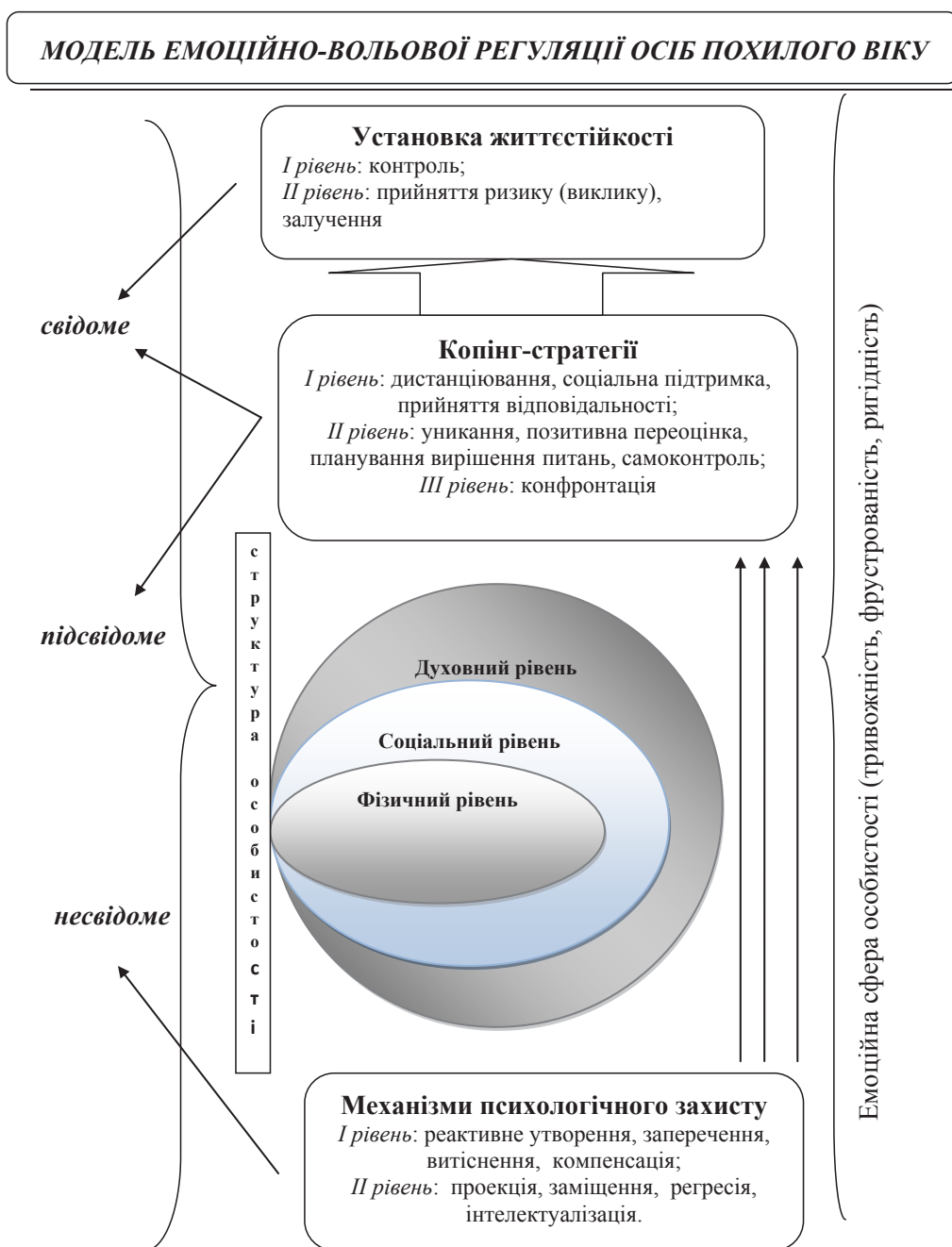

Рис. 1.

Список літератури:

1. Агеев В. В. Введение в психологию человеческой уникальности / В. В. Агеев – Томск: «Пеленг», 2002. – 428 с.
2. Агеев В. В. Теоретические основания психологии саморазвития. Текст / В. В. Агеев – Алматы: КазАТиСО, 2008. – 310 с.
3. Климчук В. О. Мотиваційний дискурс особистості: на шляху до соціальної психології мотивації: монографія / В. О. Климчук – Житомир: Вид-во ЖдУ ім. І. Франка, 2015. – 290 с., іл.
4. Конопкин О. А. Психологические механизмы регуляции деятельности / О. А. Конопкин – М.: «Наука», 1980. – 256 с.
5. Моросанова В. И. Стилевые особенности саморегулирования личности / В. И. Моросанова // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С. 121-127.
6. Моросанова В. И. Индивидуальные особенности и саморегуляция агрессивного поведения / В. И. Моросанова, М. Д. Гаралёва // Вопросы психологии. – 2009. – № 3 – С. 45-55.
7. Моросанова В. И. Личностные аспекты саморегуляции произвольной активности человека / В. И. Моросанова // Психологический журнал. – 2002. – Т. 23. – № 6. – С. 5-17.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: Учебное пособие для вузов / С. Л. Рубинштейн – СПб.: Питер, 2009. – 713 с. – (Серия «Мастера психологии»).
9. Симонов П. В. О филогенетических предпосылках воли / П. В. Симонов // Вопросы психологии. – 1971. – № 4. – С. 84-88.
10. Симонов П. В. Эмоциональный мозг / П. В. Симонов – М.: Наука, 1981. – 197 с.
11. Шульга Т. И. Проблема волевой регуляции в онтогенезе / Т. И. Шульга // Вопросы психологии. – 1994. – № 1. – С. 105-110.

Новикова Ж.М.

Національний університет «Львівська політехніка»

МОДЕЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВОЙ РЕГУЛЯЦИИ ЛЮДЕЙ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА**Аннотация**

В статье рассмотрено разные подходы к изучению особенностей эмоционально-волевой регуляции людей пожилого возраста. Обосновано содержание и принципы личностно-субъектного подхода, который задает общую логику исследования психологических особенностей людей пожилого возраста. Установлено, что личность людей пожилого возраста имеет сложную структуру, которая включает природного, социального и духовного субъекта. Определено место эмоционально-волевой регуляции в общей структуре личности и разработано модель эмоционально-волевой регуляции людей пожилого возраста.

Ключевые слова: люди пожилого возраста, старость, старение, личность, эмоционально-волевая регуляция, субъект, механизмы психологической защиты, копинг-стратегии.

Novikova Z.M.

Lviv Polytechnic National University

MODEL OF EMOTIONALLY-VOLITIONAL REGULATION OF ELDERLY PEOPLE**Summary**

The article considers different approaches to studying the features of emotionally-volitional regulation of elderly people. In our article we were substantiate the content and principles of the personality-subjective approach, which sets the general logic of studying the psychological characteristics of older people. It is established that the personality of the elderly has a complex structure that includes a natural, social and spiritual subject. We defined the place of emotionally-volitional regulation in the general structure of the person is determined and the model of emotionally-volitional regulation of elderly people.

Keywords: people of old age, old age, aging, personality, emotionally-volitional regulation, subject, mechanisms of psychological defense, coping strategies.